
**ՀԱՅ ԿՆՈՋ ԴԵՐԸ ԻՐԱՔԱՆԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ՄԷՋ (1915-2003 ԹԹ.)**

ՕՉԱՆԵԱՆ Ս. Տ. (Իրաքի Հանրապետություն, ք. Բաղդադ)

Իրաքի հնադարեայ հայ գաղթածախը, հանդիսանալով մէկը այն բազմաթիւ գաղթավայրերէն, որոնք տարածուած են աշխարհի չորս կողմերը, Առաջին աշխարհամարտի տարիներուն ընդունեց իր մէջ Արեւմտեան Հայաստանի տարբեր շրջաններէն, և մանաւանդ Վասպուրական նահանգի զանազան քաղաքներէն, գաւառներէն, գիւղերէն բռնագաղթուած ժողովուրդը, որը նահանջի ճանապարհին բազմաթիւ անգամներ կոտորակուած և ճաշակած ամէն ձեւի դառնութիւններ, վերջապէս հանգրուան կը գտնէ Իրաքի հիւրնկալ երկնակամարին ներքոյ, անգլիական կառավարութեան կողմէն նախապէս պատրաստուած վրաններուն տակ: Կունենայ եկեղեցի, դպրոց, նոյնիսկ թատրոն, դարձեալ վրաններու տակ... ապա երբ Հայրենիք վերադառնալու յոյսը բոլորովին չքացաւ և բրիտանական կառավարութեան հովանաւորութիւնն ալ վերցուեցաւ, հարկադրուած տարածուեցաւ Իրաքի զանազան քաղաքներուն մէջ իր ապրուստը հոգալու: Այնուհետեւ, օժտուած հայուն բնատուր ստեղծագործ տաղանդով, փիւնիկի պէս մոխիրներէն կրկին վերակենդանանալով, այս ժողովուրդը լծուեցաւ գործի, ունեցաւ տուն-տեղ, եկեղեցի, քարակերտ, լուսաւոր և կանոնաւոր ամէնօրեայ ազգային դպրոցներ, հասարակական բեղուն գործունէութիւն, չըմոռնալով նաեւ իր շօշափելի ներդրումը բերել հիւրնկալ երկրի՝ նորանկախ Իրաքի վերելքի գործընթացին, տարաբնոյթ բնագաւառներուն մէջ:

Իրաքի գաղութի ներքին կեանքը, գաղթականութեան ժամանելէն յետոյ, կը կառավարուի արդէն գոյութիւն ունեցող Ազգային սահմանադրութեամբ որը, երկրի նոր պայմաններուն համաձայնեցնելէ և պաշտօնապէս վաւերացուելէ ետք, կը գործէ մինչեւ այսօր: Սոյն Սահմանադրութիւնը կը կենսագործուի Իրաքի Հայոց առաջնորդարանի և Ազգային կեդրոնական իշխանութեան կողմէն, որուն կողքին կը գործեն զանազան հասարակական, մշակութային, մարզական միութիւններ և կազմակերպութիւններ: Հասարակական կազմակերպութիւններուն շարքին իրենց առանձնայատուկ տեղն ու դերը ունին կանանց միութիւնները, որոնց անդամուհիները անսակարկ նուիրուած և անօրինակ զոհողութեամբ իրենց ներդրումը կը բերեն գաղութի ազգային կեանքի վերելքին: Այս կազմակերպութիւններէն են՝

Միջազգէտփի հայ տարագրելոց յանձնախումբ¹: Համաշխարհային Ա պատերազմի ընթացքին, զանազան գաղթականական խումբեր Միջազգէտ

¹ «Իրաքահայ Թեմի Համաբոս Պատմութիւն»ի խմբագրական կազմը օգտագործած է բնիկ պաղտատցի պրն Լեւոն Մելքոնեանի յուշերը: Վերջինս պարզեատրուած է Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Ա. կաթողիկոսէն Ս.Ներսէս Շնորհալի շքանշանով: Եղած է իրաքահայ գաղութի Գաւառական, Քաղաքական և Կրթական յանձնախումբերու ատենապետ, ատենադպիր և անդամ:

հասնելուն, օրուան Քաղաքական ժողովը այս տարագիրներուն օգնելու համար 1916-ին կը նշանակէ յանձնախումբ մը՝ Տարագրելոց պաշտպան մարմին անուան տակ: Մակայն այլեւայլ պատճառներով՝ Քաղաքական ժողովը կը լուծէ «Տարագրելոց պաշտպան մարմին»ը և կը նշանակէ նոր յանձնախումբ մը «Միջագետքի հայ տարագրելոց յանձնախումբ» անունով, ի պաշտօնէ Մուշեղ արք. Սերոբեանի նախագահութեամբ: Այս յանձնախումբին մաս կը կազմէին տղամարդկանց կողքին նաեւ բարեսիրտ և ազնուամտ տիկնայք որոնք իրենց հանգիստը թողած օգնութեան ձեռք կը մեկնէին այնքան տառապած տարագիրներուն: «Տարագրելոց»ը իր գործունէութեան գլխաւոր նպատակներէն մին դարձուց արարներու մէջէն անչափահաս և չափահաս որբուկներ հավաքելու ազգանուէր գործին: Որբանոցներ բացուեցան Պաղտատի մէջ: Երեք տարիներու զարհուրելի չարչարանքներ կրելէ ետք, հաւաքուած որբերուն համար կարիքը կար մայրական գուրգուրանք և կրօնական ու ազգային ոգի ներարկելու ունակ տնօրէնուհիի մը: Կը նշանակուի տիկ. Գաթրիսէ Անտօնեան անունով ժրջան և աշխատասէր տիկին մը: Երկար ամիսներու անլուր զրկանքներէ ետք, որբանոցի խաղաղ երդիկին տակ անոնք սկսան հանգիստ և ապահով կեանք մը վայելել: Աստիճանաբար դպրոցական դասընթացներ բացուեցան՝ Մայրենին սորվեցնելու, ինչպէս նաեւ իգական սեռին՝ ձեռային աշխատանքներ և մանչերուն արհեստ սորվելու կարգադրութիւններ ալ եղան: Պաքուրայի մէջ ալ հաւաքուած որբերու քանակը կ'արդարացներ որբանոց մը բանալը: «Տարագրելոց»ի ներկայացուցիչներու հսկողութեան տակ բացուեցաւ որբանոցը և տեսչուհի նշանակուեցաւ տիկ. Եսթեր անունով նուիրեալ տիկին մը: Մուսուլի մէջ ալ 28 դէկտ. 1918-ին կը բացուի մանկատուն մը Զաւէն արք. տէր Եղիայեանի² և Մուշեղ արք. Սերոբեանի կողմէն: Այս մանկատունը ունեցաւ 400է աւելի ծնողագուրկ երեխաներ, որոնց մեծ մասը 1919 յունիս 24-ին իրենց ուսուցչուհի-մայրիկ Խոսրովիդուխտի հետ կը փոխադրուին Պաքուրայի մանկատունը³:

Հայ կարօտելոց ինամակալութիւն: Գաղութի ամենէն ժիր կազմակերպութիւնն է, կոչուած է գաղութային մեր կեանքին մէջ ազգապահպանման նշանակալի դեր կատարել և այս ուղղութեամբ մատաղ սերունդին ներշնչել ազգային աւանդական արժէքներ, պարմանուհիներէն

² Զաւէն պատրիարք տէր Եղիայեան 1916-ին արքայութեամբ էր Բրաք՝ իր ծննդավայրը: Պոլսոյ և Երուսաղէմի պատրիարքութիւնները, ինչպէս նաեւ Միսի և Աղթամարի կաթողիկոսութիւնները կը միացուէին միակ հաստատութեան մը անունին տակ՝ Գիլիկիոյ կաթողիկոսութեան, միակ հոգեւոր պետով մը որուն աթոռը պիտի ըլլար Երուսաղէմի հայոց վանքը և պատմական չորս աթոռներու միացեալ հոգեւոր պետը պիտի ըլլար կաթողիկոս-պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ: Սոյն կարգադրութեան հեղինակն էր Բթթիկաղ կուսակցութիւնը՝ նպատակ ունենալով խզել Գ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն... **Դոկտ. Տ. Զաւէն Ա. Քիւյ. Արզումանեան**, Ազգապատում, հ. Դ., գիրք Ա. (1910-1930), Ս. Վարդան մատենաշար, Նիւ Եորք, 1995, (3242) էջ 133:

³ Բրաքահայ թեմի համառօտ պատմութիւն, հրատարակութիւն Բրաքի Հայոց առաջնորդարանի, Պաղտատ, 2005, էջ 87-88 (անտիպ):

նախապատրաստել հայ մայրեր, որոնց սրբազան պարտականությունն է օտարութեան գայթակղեցուցիչ պայմաններուն հակադրուիլ, զաւակները հայօրէն դաստիարակել, չըմոռնալով նաեւ օրինակելի քաղաքացիի բոլոր պարտականութիւնները, նշանաբան ունենալով «մանուկին առաջին դպրոցը մայրն է»: Այս կազմակերպութիւնը, հիմնադրուած է 1927-1928ին Պաղտատի մէջ և 1930-ին վաերացուած է Ներքին գործոց նախարարութենէն «Հայ կարօտելոց խնամակալութիւն» անուան տակ: Սկզբնական շրջանին Պաղտատի մասնաճիւղը տարած է նաեւ Կեդրոնական վարչութեան պարտականութիւնները, յատկապէս կազմակերպական գետնի վրայ և քանի մը շրջաններու մէջ մասնաճիւղեր կազմելէ ետք, գումարած է իր անդրանիկ Պատգամաւորական ժողովը 1934-ի յունուարին: Պատգամաւորականէն ընտրուած է առաջին Կեդրոնական վարչութիւնը: Այնուհետեւ աշխատանքներ տարուելով կազմուած են 13 մասնաճիւղեր Իրաքի գրեթէ բոլոր հայաբնակ վայրերուն մէջ: Անցեալ դարու 50-ական թուականներուն կազմակերպութեան անդամներուն թիւը 1000-էն աւելի էր, մեծ մասով կանայք: Կազմակերպութեան առաջին գործը կ'ըլլայ տեւական նիւթական և բարոյական օգնութիւն ցուցաբերել ժողովուրդին, ի մասնաւորի՝ կարիքաւոր խաւին: Մուրացկանութիւնը խստիւ կ'արգիլուի: Առաջին աշխարհամարտէն ետք, գաղթականութեան հսկայ հոսանք մը Իրաք հասած էր, որոնց մէջ տարածուած էին զանազան տարափոխիկ հիւանդութիւններ: Այս վտանգին դէմ առնելու համար, 1936-ին Կարօտելոցի նախաձեռնութեամբ, Պաղտատի Գէլլանի քէմփ կոչուող թաղամասին մէջ, կը հաստատուի դարմանատուն մը որտեղ հայ բժիշկներ՝ կամաւոր կերպով կը բժշկէին դարմանատուն ներկայացող հիւանդները: Հայ օգնութեան միութեան վաթսունամեակի առթիւ, հրատարկուած 1970-ին Պոսթըն, կը կարդանք հետեւեալ տողերը Իրաքի Կարօտելոց խնամակալութեան հասցէին: «...Գաղափար մը տալու համար դարմանատան մատուցած ծառայութեանց մասին, ըսենք որ ընդամենը 11 ամուսայ ընթացքին 1936 ապրիլէն մինչեւ 1937 մարտ ամիսներուն, դարմանատան կողմէ տրուած են 167 բժշկական այցելութիւններ, կը կատարուին 3502 բժշկական քննութիւններ, կը դարմանուին 2142 անձեր: Տրուած է 7876 դեղագիրներ: Դարմանատունը բաց եղած է բոլորին համար⁴»: Դարմանատան աշխատանքներուն զուգնթաց, Կարօտելոցը կապ կը պահէր Լիբանանի Ազունիէի բուժարանին հետ և կ'սպահովէր այնտեղ դրկուող հիւանդներուն անցագիրն ու ճանապարհի ծախսը: Այսպէս, տարուէ տարի զգալիօրէն բարձրացած է կարօտեալներու և կրթութեան գործին վրայ ծախսուող պիտոճէն, սակայն տարիներու այդ բեղուն գործունէութեան համար, կազմակերպութեան եկամուտները եղած են շատ համեստ՝ անդամավճարներ, կազմակերպուած ձեռնարկներէ՝ ներկայացումներ, գրական երեկոններ, պարահանդէսներ և այլն

⁴ Յուշամատեան Հայ օգնութեան միութեան հիմնադրման 60-ամեակին նուիրուած, Պոստոն, 1970, Մերձաւոր Արեւելքի բաժին:

և պատահական նուիրատուութիւններ: Յիշատակութեան արժանի են Միացեալ Նահանգներու ՀՕՄի տարեկան դրամական յատկացումներն ու բացառիկ առաքումները և Վասպուրականի հայրենակցական միութեան յաճախակի նիւթական օգնութիւնները:

Կարօտելոցի աշխատանքները չէին սահմանափակուիր Բրաքի ժողովուրդին հանդէպ ցուցաբերած նուիրուածութեամբ, այլ կը տարածուէին սահմաններէն դուրս: 1948-ին տեղի ունեցած պաղեստինեան յայտնի դէպքերուն պատճառով, հազարաւոր պաղեստինցի կարօտեալներուն իր ամոքիչ ձեռքը կը մեկնէր և կարելիութեան սահմաններուն մէջ կ'ապահովէր հազուստեղէնով, սպիտակեղէնով և սննդամթերքով: Շատ բնական է որ իր այս, և շատ ուրիշ տարբեր մարդասիրական գործունէութեամբ կը վայելէր բոլոր բարեսէր հայորդիներու նիւթական և բարոյական օժանդակութիւնը:

Երբ կառավարական որոշումով, 1954-ի սեպտեմբերին լուծուեցան Բրաքի մէջ գործող բոլոր կազմակերպութիւններն ու միութիւնները, լուծուեցաւ նաեւ Հ.Կ. Խնամակալութիւնը: Վերջինս դիմեց Ներքին գործոց նախարարութեան, խնդրելով կազմակերպութեան վերահաստատումը, ինչ որ թոյլատրուեցաւ 1955-ի սկիզբները կարգ մը փոփոխութիւններ մտցնելէ յետոյ իր կանոնագրին մէջ: Բարեփոխուած Կանոնագիրը նոյնութեամբ վաւերացուեցաւ Ներքին գործոց նախարարութենէն: Ըստ Կանոնագրի, կազմակերպութիւնը հաշուետու է սոյն նախարարութեան, որուն կը ներկայացնէ իր նիւթական և բարոյական գործունէութեան տարեկան տեղեկագիրը⁵: Բրաքի բոլոր շրջաններուն մէջ գոյութիւն ունեցող Ազգային վարժարաններուն մէջ, Խնամակալութիւնը ունէր իր սաները որոնց կրթաթոշակները կը վճարուէր Կեդրոնական վարչութեան և մասնաճիւղերու կողմէ⁶:

1958-ի յեղափոխութենէն ետք, պետական որոշմամբ երկրի բոլոր կարօտեալներու խնամատարութեան յանձնառութիւնը փոխանցուեցաւ երկրի «Կարմիր մահիկին» որով, այլոց տրուած արտօնագիրները չեղեալ համարուեցան որոնց շարքին էր նաեւ Կարօտելոցը: Բարեբախտաբար, միայն Պասրայի մասնաճիւղի արտօնագիրը ի գորտու մնացած էր և կը շարունակէր գործել նոյն թափով մինչեւ Բրաքի մէջ տեղի ունեցած վերջին դէպքերը: Այժմ Կարօտելոցի գործունէութիւնը սառեցուած է երկրի մէջ տիրող առկայ անկայուն և անապահով պայմաններուն պատճառով:

Չքաւորաց օժանդակ մարմին 1922-էն ի վեր տարբեր անուններով գործող Հայ ազգային աղքատախնամ մարմին՝ 1922-էն մինչեւ 1926, Տիկնանց աղքատախնամ մարմին՝ 1926-էն մինչեւ 1990 և վերջապէս, 1990-էն ցայսօր Չքաւորաց օժանդակ մարմին:

Առաջնորդարանի արխիւներուն մէջ, Հայ ազգ. աղքատախնամ մարմնի մը գոյութեան մասին, կայ հետեւեալը Քաղաքական Ժողովի 3 մարտ 1922 թուակիր, թիւ 4 նիստի ատենագրութեան մէջ «Կարդացուեցաւ տեղւոյս Հայ ազգային աղքատախնամ մարմնի թիւ Ա.Մ.3.1 և 28 փետր. 1922 թուակիր

⁵ Գեորգեան Կ., Ամէնուն Տարեգիրք, Պէյրութ, 1957, էջ 443:

⁶ Յուշամատեան Պաղտատի Հ. Ե. Ե. միութեան 60-ամեակ, էջ 201:

նամակը և միաձայնությամբ որոշուեցաւ հաստատել նախորդ Քաղաքական ժողովոյ կողմէ ընտրուած Աղքատախնամ Մարմինը իր պաշտօնին մէջ, պաշտօնավարութեան շրջանն է մէկ տարի և անդամները վերընտրելի են»: Այս Մարմնի գործունէութիւնը մասնաւոր գնահատութեան և շնորհակալութեան արժանացած է Ընդհանուր ժողովին կողմէն: Վերոյիշեալ Մարմինը կը լուծուի և իր բոլոր պարտականութիւնները կ'ստանձնէ Չքաւորաց օժանդակ մարմինը, որը կը գործէ մինչեւ այսօր: Վերջինիս անդամուհիները առանձնայատուկ հոգատարութեամբ, պարբերաբար կ'այցելեն նիւթապէս անապահով ընտանիքներուն, ի մասնաւորի բազմազաւակ այրի կանանց, հիւանդներուն և բոլոր անօգնական հայերուն, տեղւոյն վրայ ծանօթանալու իրենց ապրելակերպին, կարիքներուն և ըստ այնմ օգնութիւն ցուցաբերելու մտօք: ՉՕՄ-ի գործունէութիւնը ալ աւելի շեշտուեցաւ 1990-էն ի վեր երկիրը շրջափակման մէջ գտնուելուն պատճառով, որու հետեւանքով ժողովուրդի տնտեսական պայմանները ալ աւելի վատթարացան: Չքաւորաց օժանդակ մարմինը, շարունակելով իր արդիւնաշատ, մարդասիրական ու բարեսիրական գործունէութիւնը, նամանաւանդ Իրաքի ներկայ դժուարին պայմաններուն, արժանացաւ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց կաթողիկոսի Գիր օրհնութեան և գնահատանքի⁷:

Իրաքի հայ տիկնանց մշակութային միութիւնը հիմնադրուած է 1961-ին որու գլխաւոր նպատակը նոյնպէս նիւթական միջոցներու հայթայթումն էր չքաւոր աշակերտներու կրթաթոշակները ապահովելու համար: Այս գումարները հայթայթելու համար, Տիկնանցի իրարայաջորդ վարչութիւնները կը կազմակերպէին պարահանդէսներ, տարբեր բնոյթի միջոցառումներ, ինչպէս նաեւ նուիրատուութիւններ գաղութի ունեւոր և բարեկեցիկ ընտանիքներէն: Նուիրեալ անդամուհիներու գործը շարունակուեցաւ մինչեւ 1974-ը, երբ Իրաքի ամբողջ տարածքին, ազգային դպրոցները պետականացուեցան, և ուսումը եղաւ անվճար: Տիկնանց մշակութային միութիւնը ինքզինքը գտաւ նոր և լուրջ հանգրուանի մը առջեւ՝ կամ պէտք էր լուծուէր քանի որ իրեն գործ չկար ընելիք և կամ փոխէր իր դիմագիծը և ուրիշ ձեւով օգտակար ըլլար գաղութին: Տիկնանցը ընտրեց երկրորդ տարբերակը և իր գործունէութիւնը ուղղեց հայ մշակութիւն, հայ կանանց ու մանաւանդ հայ մատղաշ սերունդին դաստիարակման և ընկերային ու ազգային գիտակցութեան բարձրացման ազգանուէր աշխատանքին: Ազգային վարժարանի մը բացակայութեան և շաբաթական երկու ժամուայ հայերէնի աղքատիկ դասաւանդութենէն, մեր փոքրերը պիտի չկրնային լուրջ հայեցի դաստիարակութիւն ձեռք բերել, մանաւանդ օտարներով լեցուն միջավայրի մը մէջ: Տիկնանցի իրարայաջորդ վարչութիւնները, Պաղտատի մէջ գործող միութիւններու կողքին, իրենց ուշադրութիւնը կեդրոնացուցին մշակութային, մարզական և սկաուտական գործունէութեան, որպէսզի հայկականութեան լոյսը երբեք չմարի մեր գաղութին մէջ, մանաւանդ մանուկ-պատանիներու հոգիներուն մէջ: 1983-էն Տիկնանցը մեկնարկեց

⁷ Ս. կոնդակի թուականն է 1 օգոստոս, 2003, N 364:

մանկապատանեկան հանդեսներու շարք մը, որ տեւեց 20 տարի, որոնց ընթացքին գաղութի յառաջադէմ զուակները, փայլուն կերպով աւարտելով պետական քննութիւնները, հրապարակաւ կը պարգեւատրուէին: Հանդեսներու ընթացքին, կը բեմադրուէին նաեւ ազգային ժողովրդական պարեր, երգեր, թատերական կտորներ, արտասանութիւններ, հայոց պատմութիւնէն դրուագներ, հայ հաւատի, հայոց լեզուի, հայկական սովորութիւններու, դիւցազներգութիւններու հարուստ շտեմարանէն ընտրուած թեմաներ:

Իրաքի Ազգային առաջնորդարանի առաջարկով, 1985-էն մինչեւ 2003 թուականը, Տիկնանցը յանձն առաւ Կիրակնօրեայ հաւաքը վարել, ուր 400-է աւելի հայ մանուկներ կ'ստանային կրօնաազգային դաստիարակութիւն: Բարեւիրական, կրթական և մշակութային աշխատանքներու կողքին, Տիկնանցը շօշափելի ծառայութիւն մատուցած է նաեւ հայ կնոջ, զանազան դասընթացներու, դասախօսութիւններու, տարբեր ցուցահանդէսներու միջոցաւ, օրինակ հայկական տարագներու, ձեռագործներու, ինչպէս նաեւ կազմակերպելով գրական-գեղարուեստական երեկոներ, յաւերժացնելու ընդհանրապէս հայ կինը և մասնաւորապէս հայ մայրը: Այս առթիւ արժէ յիշատակել որ Տիկնանցի աստենայետուհին, Տիկ. Շաքէ Արծիւեանը, իր երկարատեւ և արդիւնաշատ գործունէութեան առ ի գնահատանք, 2011-ին պարգեւատրուեցաւ Ս. Մեսրոպ Մաշտոց շքանշանով Ամենայն հայոց կաթողիկոսին կողմէն:

Իրաքի հայ բարեգործական ընդհանուր միութեան հովանու ներքեւ գործած են տիկնանց յանձնախումբեր և իրենց անձնուէր աշխատանքներով նպաստած են թէ՛ Բարեգործականին և թէ՛ Իրաքահայ գաղութի նիւթական, մարզական և մշակութային վերելքին:

Բարեգործութիւն – Բարեգործութեան ոլորտին մեջ, Իրաքահայ կնոջ ներդրումը անգնահատելի է: Բաւական է նշել որ Իրաքի Մելինէ Դանիէլ ազգային ձեռնոցը կառուցուած է բարերարուհի Ռէճինէ Կարապետ Բսկէնտերեանի կողմէն գորս կոշած է իր վաղամեռիկ դստեր՝ Մելինէի անունով:

Տիկ. Ռէճինէ ծնած է Պաղտատ 11 Օգոստոս 1883-ին և մահացած է 7 Յունիս 1976-ին իր իսկ կառուցած ձեռնոցին մեջ: Բարերարուհին իր ողջութեան ըրած է կարգ մը կտակներ, որպէսզի իր թօղոնը ապագային ազգանուէր նպատակներու գործածուի, և կտակը կոչուի Ռէճինէ Կարապետ Բսկէնտեր վազրֆ (կտակ): Կտակուած կալուածներն են՝ հողամաս մը՝ վրան ձեռնոց մը կառուցելու, շէնք մը Սա'ադուն հրապարակի վրայ՝ Նասրը անունով և զանազան այլ կալուածներ: Բարերարուհին կտակատար (միւթէվէլլի) նշանակած է իր փեսան Ճօն Կուրճեանը, որուն մահուրէն ետք կտակի կատարումը (Թէվլիէն) կը փոխանցուի թեմիս առաջնորդին, որպէսզի կառավարէ կտակը: Վերջինս կը նշանակէ չորս անձերէ բաղկացած յանձնախումբ մը՝ որպէս կտակատար իր նախագահութեան ներքոյ, չորս տարուան ժամանակամիջոցով, որուն անդամները կարելի է վերընտրել այդ ժամանակամիջոցի վերջաւորութեան: Սոյն յանձնախումբը բոլոր միջոցները ձեռք առնելու է կտակի պայմանները իրագործելու, որոնք են – հոգալ ձեռնոցի

ծախսերը, օգնել գաղութի չքաւորներուն, զարկ տալ մշակութային և կրթական ձեռնարկներու, կտակուած կալուածները բարուք վիճակի մէջ պահել⁸: Մերանոցի բացումը կատարուած է 16 հոկտեմբեր 1970-ին՝ ձեռամբ իրաքահայոց առաջնորդ տէր Ասողիկ եպս. Ղազարեանի: Ռէճինէ Վազրֆի գործադիր վարչութիւնը ազգային ձեռանոցի բնակիչներուն ալ աւելի հանգստաւէտ ապրելակերպ, կեցութիւն ու դիւրակեցիկ պայմաններ ապահովելու նպատակով, 22 դեկտեմբեր 1976 թուակիր նամակով, նշանակեց ձեռանոցի խնամակալ յանձնախումբ մը, որու ժրաջան ու բարեսիրտ անդամուհիները հերթաբար, շաբաթուան բոլոր օրերուն, ձեռանոցէն ներս կը հսկեն ու կ'օգնեն զանազան աշխատանքներուն: Ծնորհիւ այս անդամուհիներու ներկայութեան, ձեռանոցի բնակիչները կ'զգան իրենցմով անձամբ հետաքրքրուող ճշմարիտ հարազատի շունչը, և ենթակալ կ'ըլլան իրենց անվերապահ գուրգուրանքին և խնամքին:

Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն հայոց վեհափառի 28 յունու- ար – 8 փետրուար 1978-ին իրաքահայոց թեմին տուած իր շնորհաբեր այցելութեան ընթացքին⁹ այցելեց Ազգային ձեռանոցը, կիրակի 29 յունուար 1978-ին: Վեհափառը ձեռանոցի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ դրան շէմին կանգ առաւ բարերարուհիի շիրմին առջեւ և կարդաց հետեւեալ տապանագիրը, որը շատ տպաւորիչ գտաւ:

Այս է գիր հանգստեան Տիկ. Ռէճինէ Կարապետ Բսկէնտերեանի
Մեծ Բարերարուհու Ծինողի եկեղեցւոյս և Մերանոցի Որոց ընդհովանեալ
հանգչին իւր սրբացեալ նշխարք՝ Մահկանացու ծնեալ Եւ զանմահ եթող
Յիշատակ յերկրի որք մտանէք յեկեղեցին, Տուք ողորմի հոգւոյ սորին
Օնեալ 1883ին և Հանգեալ ի Տէր 7-6-1976ին

Ապա յետ ձեռանոցի բնակիչները այցելելը, հետեւեալ արձանագրութիւնը քրաւ Յուշամատեանին մէջ.

«Հոգեկան գոհունակութեամբ այցելեցինք Մելինէ Դանիէլ այս ձեռանոցը ուր լաւագոյն պայմաններու մէջ խնամքի տակ են տարիքաւոր հայ տիկիներ և պարոններ: Մեր սրտագին գնահատանքը կը յայտնենք եկեղեցւոյ կեդրոնական վարչութեան և ձեռանոցի խնամատար վարչութեան բարեսէր անդամներուն:

Բոլորին օրհնութիւն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն ու մեր սրտէն»:

Իրաքահայութեան պատիւ բերող այս հաստատութիւնը, մարդասիրական և օրինակելի հիմնարկութիւն է: Բազմաթիւ այցելուներու շարքին՝ յիշատակենք նաեւ հայրենի բանաստեղծուհի Մարօ Մարգարեանի տպաւորիչ խօսքերը ձեռանոցի Յուշամատեանին մէջ, յունիս 1978-ին: «...ներս ենք մտնում ձեռանոց մաքուր, լուսաւոր սենեակներ, զբաղելու-ժամանցի համար կոկիկ, յարմարաւէտ սրահներ դուրսը պարտէզ, զբօսարան ..»: Այս ամէնը կառուցել է բարերարուհին, ինքն էլ ապրել է այստեղ, չկայ վաղուց, բայց մեծ նուիրումով

⁸ Իրաքահայ թեմի համառօտ պատմութիւն, Պաղտատ, էջ 163 (անտիպ):

⁹ Նոյն տեղում, էջ 165:

շարունակուում է ազնիւ, հոգատար աշխատանքը տարեցներէ խնամքը, որպէս սրբազան գործ»¹⁰:

Բարերարուհի Գասպարեան քոյրերը (Ռէճինա, Թերեզա և Մինա) կը դասուին իրաքահայ գաղութի բարերարներու շարքին և իրենց պատուաւոր տեղը կը գրաւեն այս ծիրէն ներս: Մեծ եղած է իրենց աջակցութիւնը հայ կաթողիկէ համայնքի եկեղեցական և կրթական կեանքի վերելքին մէջ իրենց առատաձեռն նուիրատուութիւններով, որոնց շնորհիւ կառուցուած է եկեղեցի մը և Անարատ յղութեան քոյրերու աղջկանց վարժարանը Պաղտատի մէջ¹¹:

Իսկ Մառա Բսպենդերեան-Թադէոսեան յայտնի դէմք էր ոչ միայն հայ ժողովուրդին մէջ, այլև ողջ Իրաքի պատմութեան՝ քաջածանօթ Մառա Զնգին¹² անունով: Դուստրն էր Պաղտատահայ մեծահարուստ Յովհաննէս և Սօֆի Թադէոսեաններուն: Ծնած է Պաղտատ 1889-ին, ունէր իրմէ փոքր քոյր մը՝ Զապէլ անունով, որը 12 տարեկանին կը մեռնի: Իր վաղամեռիկ աղջկան յիշատակին՝ հայրը Ազգային առաջնորդարանին շէնք մը կը նուիրէ աղջկանց վարժարանին համար, որը կը կոչուի Զապէլեան աղջկանց վարժարան¹³: Հազիւ 17 տարեկան, Մառան կը կորսնցնէ իր ծնողները, և դեռատի ժառանգորդը անհաշիւ հարստութեան տէր կը դառնայ: Գեղադէմ, հրապուրիչ, առատաձեռն, միեւնոյն ժամանակ ազնիւ ու ազգային ոգիով ներշնչուած Մառան ամէն տեղ էր: Որեւէ պաղտատահայու դատ կամ խնդիր ան յօժարութեամբ կը միջամտէր, և ի շահ իր ազգակիցին, որոշումներ կ'առնուէին տեղւոյն իշխանութեանց կողմէն: Այսպէս, Մառան ճանչցուեցաւ իբրև Մառա Զնգին թէ՛ Պաղտատի հայութեան, թէ՛ տեղացի արարներուն կողմէ: Ան, իբր ճշմարիտ ու նախանձախնդիր հայուհի, կարողացաւ դիմակայել թուրք վալիի ոտնձգութեանց, որը, հրապուրուելով իր գեղեցկութենէն, ամուսնութեան առաջարկ կ'ընէ և բնականաբար մերժման կը հանդիպի: Թուրք հրէշի ձեռքէն ազատուելու համար, ժամանակաւորապէս կը հեռանայ Իրաքէն մինչև վերջինիս պաշտօնանկ ըլլալը և հեռանալը Պոլիս¹⁴: Պաղտատի մէջ ամբողջ թաղ մը գնած և չնչին գինով բաժնած է հայ ընտանիքներուն: Սոյն թաղը մինչև այսօր կը կոչուի իր անունով:

Եղեռնի արհաւիրքէն զերծ չի մնար նաեւ Պաղտատի փոքր համայնքը: Առաջին հերթին, հայոց դպրոցի տնօրէն Միհրան Սվաճեանը քանի մը հայ երեւելիներով կ'աքսորուի Ռասս ուլ-Այն, ուր ան կը նահատակուի, զոհ երթալով բժաւոր տիֆին: Մառան, երբ կը տեղեկանայ որ թուրքերը երկրորդ կարաւան մը եւս ճամբայ հանելու վրայ են, անձամբ կը դիմէ տեղւոյն արաբ երեւելիներուն և

¹⁰ Նոյն տեղում, էջ 165:

¹¹ Նոյն տեղում, էջ 166:

¹² Արաբերէն «զնգին» հարուստ կը նշանակէ:

¹³ Յետագային, Համաշխարհային Ա պատերազմին երբ անգլիացիները 1917-ին կը գրաւեն Պաղտատը, այս դպրոցը պիտի միանար Ս. Թարգմանչաց դպրոցին՝ դառնալով երկուստեք վարժարան:

¹⁴ Գանթեղ Իրաքի Հայոց առաջնորդարանի, եռամսեայ պարբերաթերթ, 2008, N 29, էջ 26:

կը խնդրէ միջամտել վայրին մօտ: Այս ջանքերով երկրորդ կարաւանը կը փրկուի տարագրութենէն և ստոյգ մահէ: 1917-ին, այս պատուական հայուհին, քանի մը նախանձախնդիր ազգային տիկիներու հետ կը հիմնեն Պաղտատի Գաղթականներու օգնութեան հայ տիկնանց մարմինը, որը անմիջապէս աշխատանքի կ'անցնի: Միեւնոյն ժամանակ, ան իր ամուսնոյն՝ Դանիէլ Թադէոսեանին հետ պարկերով սննդեղէն և հագուստեղէն կը բաժնէր 17000 անկար և անտուն, բռնազաղթուած հայ ժողովուրդին:

Պաղտատահայոց պատմութեան մարդասիրական էջին իր պատուաւոր տեղը կը գրաւէ Սառա Յ. Թադէոսեանը՝ իր անթիւ ու անհամար բարեգործական արարքներով: Իր անունը միշտ երախտագիտութեամբ կը յիշուի և՛ հայ, և՛ տեղացի արաբ ժողովուրդի կողմէն¹⁵:

Արուեստի ծիրէն ներս, դաշնակարուհի Պիաթրիս Յովհաննէսեանը համաշխարհային հռչակ կը վայելէր: Եղած է Պաղտատի Գեղարուեստից բարձրագոյն ինստիտուտի յաջողագոյն ընթացաւարտներէն: Նոյն ինստիտուտի կողմէն դրկուած է Լոնտոն ուր, չորս տարիներ ուսանելէն ետք, աւարտած է Երաժշտութեան արքայական ակադեմիայի դասընթացը, ստանալով միաժամանակ Ֆրեդրիք Ուստ-Լէյքի յիշատակին յատկացուած մրցանակը 1948-ին: Պաղտատ վերադարձած է իբրեւ դասախօս: Կը դասաւանդէր Պաղտատի Գեղարուեստից քոլէջին մէջ մինչեւ իր երկրէն հեռանալը և մահկանացուն կնքելը ԱՄՆ-ի մէջ:

Ազատուհի Սամուէլ Լաչինեանը յայտնի դերասանուհի, Իրաքի մէջ իզական սեռին պատկանող առաջին ուսանողուհին էր, որը կ'ընդունուէր Պաղտատի Գեղարուեստից հիմնարկին մէջ (թատերական ճիւղ): Տեղական մամուլի էջերուն միշտ դրուատանքի խօսքեր կային իր հասցէին ուղղուած:

Եւ դեռ շատ շատեր.....

Մարզական ասպարէզին մէջ իրաքահայ կինը ունեցած է բազում ձեռքբերումներ, Իրաքի առաջնութիւնը շահած սուսերամարտի, թենիսի նաեւ բասքէթբոլի, վոլիբոլի և այլ մարզատեսակներու մէջ.....

Բժշկական ոլորտին մէջ Իրաքի առաջին կին բժիշկը հայուհի Աննա Մէթեանն էր, հռչակաւոր գինեկոլոգ, մասնագիտացած Անգլիայէն: Իր անունը երանութեամբ կը յիշուի և՛ հայ, և՛ տեղացի կանանց կողմէն:

Բազմաթիւ են հայ կանայք, որոնք համալրած են Իրաքի տեղացի կանանց շարքերը գիտական ասպարէզին մէջ: Բժշկական, ատամնաբուժական, բնագիտական, քիմիական, հիւլէական գիտութեանց, մաթեմատիկական և այլն, և այլն:

Կրթական ոլորտին մէջ, կարելոր թիւ կը կազմեն Իրաքահայ կանայք, որոնք կը համալրեն կրթական մշակներու շարքը, դասաւանդելով ազգային դպրոցներու կամ պետական բարձրագոյն հաստատութիւններուն մէջ: Պատահական չէ, որ 2011-ին հայերէն լեզուի երկու ուսուցչուհիներ՝ տիկ.

¹⁵ Նոյն տեղում, էջ 27:

Վարդիթեր Դարմոյեան և օրդ. Սիրանոյշ Խաչատուրեան Պատրաքաղաքէն¹⁶, պարգևատրուեցան Ս. կոնդակով Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն հայոց վեհափառին կողմէ, իրենց բազմամեայ, արդիւնաւետ և ազգանուէր գործունէութեան համար:

2003-ի պատերազմէն ետք ու անոր յաջորդող ահաւոր վիճակին որպէս արդիւնք, Իրաքի մէջ գործող բոլոր մշակութային մարզական և գեղարուեստի հաստատութիւնները, հիմնարկներն ու միութիւնները ապրեցան ու որոշ չափով դեռ կ'ապրին անկայուն վիճակ մը ու իրենց գործունէութիւնը կրած է սարսափելի անկում: Կանանց միութիւնները բացառութիւն չէին կրնար կազմել ու իրենք ալ ունեցան ցաւալի իրավիճակ, որ տեւեց տարիներ, ու թէեւ ազգային կազմակերպութիւնները կը փորձեն վերագտնել ինքզինքնին, վերակազդուրուիլ ու գործի լծուիլ, սակայն ցաւօք սրտի, յառաջացումը դանդաղ է և առաջուայ մակարդակը չունի: Իրաքահայ գաղութի զուակներէն շատեր, որոնց մէջ կային տաղանդաւոր կարողութիւններով օժտուած անձինք, այսօր հեռացած են երկրէն ու շարքերը նօսրացած¹⁷: Այնուամենայնիւ, գաղութը իր նօսրացած շարքերով անգամ և պայմաններու ներած չափով, կը շարունակէ գոյատեւել իր Առաքելական մայր եկեղեցւոյ հովանիի ներքոյ և Ազգային կեդրոնական իշխանութեան ու այլ միութենական հաստատութիւններու ջանքերով, գրական ու գեղարուեստական ծրագիրներով կը պահպանուի ու կը պանծացուին հայ լեզուն, մշակոյթը և ազգային աւանդոյթները:

Թէեւ համեմատաբար փոքր է Իրաքի հայ գաղութը, այնուամենայնիւ, պինդ փարած է իր ազգային աւանդոյթներուն, իր հայկականութեամբ, արուեստի ու մշակութային ձեռնարկներով, որոնց խթանիչ ուժը առաջին հերթին, հանդիսացեր է հայ կինը, յաճախ ճեղքած է կարելիութեան ոլորտները ու մուտք գործած իրմէ աւելի մեծ գաղութներու շարքին: Այո՛, քանակով փոքր էր գաղութը, բայց կենսունակ, նուիրուող ու խանդավառ թէ՛ իր անցեալով և թէ՛ ապագայի հեռանկարով: Գաղութ մը՝ որ կրցաւ դիմակայել օտարութեան պարտադրիչ և գայթակղիչ պայմաններուն, տոկալ ժամանակի ճնշող ու քանդիչ գլանին՝ հաւատարիմ մնալով հայ եկեղեցիին, հայ մշակոյթին, հայ հաւատքին և ստեղծագործ հայ ոգիին, հիմքը ունենալով նախ և առաջ գիտակից հայ մայրը, քոյրը և բոլոր դժուարութիւնները յաղթահարող օրինակելի հայ կինը:

¹⁶ Այս երկու նուիրեալները, հակառակ տիրող անապահովութեան, կը շարունակեն դասաւանդել Ոսկեղիկի կըր Պատրայի Ազգ. դպրոցին մէջ:

¹⁷ Տիկ. Ծաթէ Արծիւեան, Բանախօսութիւն (հատուած) Իրաքի Հայ տիկնանց միութեան հիմնադրման 50-ամեակին առթիւ, Պաղատաւ, 28.IV.2011:

**РОЛЬ АРМЯНСКИХ ЖЕНЩИН В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ
ИРАКСКОЙ АРМЯНСКОЙ ОБЩИНЫ (1915-2003 ГГ.)**

ОГАНЯН С. Т. (Республика Ирак, г. Багдад)

Резюме

Иракская армянская община является одной из многочисленных общин Армянской диаспоры, образовавшихся в результате геноцида армян, организованного и претворенного в жизнь османским правительством в 1915 г. Она была создана в лагере беженцев – Бакуба, где нашли пристанище армяне, изгнанные со своей исторической родины – Западной Армении. В Бакубе были основаны национальные школы, построены армянские церкви, различные культурные учреждения, способствовавшие сохранению национальной идентичности армян. Члены общины принимали активное участие во всех сферах жизни Иракской республики. В общине действуют общественные, спортивные, культурные организации, в числе которых особое место занимают женские организации, как то: “Комиссия армянских беженцев Междуречья”, “Попечительство обездоленных армян”, “Культурный союз армянских женщин Ирака”, “Всеобщий союз армян Ирака” и др. Армянские женщины оставили заметный след в сфере здравоохранения, науки, искусства Ирака, в частности, всемирной славой пользуется пианистка Беатрис Ованнисян.

**THE ARMENIAN WOMAN’S ROLE IN
THE IRAQI-ARMENIAN COMMUNITY (1915-2003)**

S. OHANIYAN (Iraq, Baghdad)

Abstract

The centuries-old Iraqi Armenian community, one of several Armenian communities spread all over the world, during and after the First World War welcomed and sheltered their fellow Armenians, who were mercilessly driven out of their fatherland, namely various parts of Western Armenia. On their way, after encountering all kinds of torture and abuse, they finally arrived at Baquba Refugee camp in Iraq, physically and mentally exhausted, where they were to find a safe haven, hospitable Iraqi government, and people. During the following years, like the legendary phoenix, they found enough strength and courage to recover from their wounds, increased in number, prospered under the auspices of their Apostolic Mother Church, national schools, and public organisations. Amongst these, it is worth mentioning the Armenian women’s organisations that served their people with a high level of commitment.